

Suomi on kielipoliittisesti tuuliajolla

■ Auli Hakulinen

Kansalliskielten käyttöalan kaventuminen englannin käytön laajentuessa on saanut lähes kaikki Euroopan kieliyhteisöt arvioimaan omaa tilaansa. Maiden valtakieliset yhteisöt tarkastelevat nyt kieltään ja sen asemaa niin kuin vähemmistökielet ovat aina joutuneet tarkastelemaan: Missä tilanteissa kieli on käyttökelpoinen? Millä aloilla sitä voi käyttää? Suomessa kielipoliittista keskustelua ei käydä eikä kansalliskielten asemasta olla huolissaan sen enempää politiikan, koulu-, yritys- kuin tiedemaailmassakaan.

Toisin kuin kaikilla pienillä naapurivaltioillamme, Suomella ei ole hallituksen teettämää kielistrategiaa eikä valtakunnan tasolla kansalliskielten tulevaisuutta koskevia kielipoliittisia suunnitelmia. On tietysti totta, että maailmassa on melko harvoja kieliä, joiden asema on niin vankka kuin suomen: sen aseman turvaavat perustuslaki ja kielilaki, joissa suomi ja ruotsi määritellään kansalliskieliksi. Viime toukokuussa julkistettu kielipoliittinen ohjelma *Suomen kielen tulevaisuus* osoittaa kuitenkin, ettei lakien suoja ole automaattinen eikä riittävä tae kielen säilymiselle tulevaisuudessakin monipuolisesti käyttökelpoisena. Ohjelmassa tarkastellaan suomen kielen tilannetta ja käyttöä suhteessa englantiin ja englanninkielistymiseen monilla elämäntilanteilla vapaa-ajasta korkeakoulutukseen ja tieteeseen, kieliteknologian näkymistä hallinnon ja EU:n kielen mahdollisuuksiin. Taustaksi kuvataan suomen kielen aseman historiallinen kehitys sekä esitellään muiden Pohjoismaiden kielipoliittikkaa.

On heti kiirehdittävä toteamaan, että ohjelman kantavana ajatuksena on *rinnakkaiskielisyys*, ei päässilmäinen suomen kielen puolustaminen: kannustetaan siihen, että suomen kieltä

käytetään eri yhteyksissä tarvittavien muiden kielten rinnalla. Tieteessä tämä painotus on vaikeinta. Eräs raporttimme kommentoijista huomauttikin: ”Suhtaudun pessimistisesti tiedesuomen tulevaisuuteen. Näin siksi, että englannin edut ovat ilmeisiä ja välittömiä, kun taas suomen puolustaminen vaatii yhteiskunnallista ja aatteellista sitoutuneisuutta.”

Raportti nostaa esiin ongelman: yhteiskuntaelämän eri tasoilla harjoitetaan kyllä kielipoliittikkaa, mutta se on implisiittistä. Kieli on huomaamaton itsestäänselvyys, eikä rakenteellisten uudistusten tai poliittisten ratkaisujen vaikutuksia kielen asemaan tulla ajatelleeksi. Seuraavassa on tästä pari esimerkkiä.

Tiede- ja teknologianeuvoston, nykynimeltään Tutkimus- ja innovaationeuvoston, lausumissa puhutaan strategisesta huippuosaamisesta ja arvioitavista tutkimusjärjestelmän rakenteista. Tavoitteena on ”järjestelmädynamiikan parantaminen ja uudistumiskyvyn lisääntyminen”. Yksikantaan, problematisoimatta todetaan myös: ”Tutkimus- ja innovaatiojärjestelmän kansainvälistyminen on väistämätöntä.” Tähän ajatteluun puhe kielestä tai kielipoliitikasta sopii huonosti kuin hajuvesi lihapulliin. Jorma Ollilan brändivaltuuskunnan mitäsuomion-sivustot taas puhuvat innovoivasti kasviksista, taidekasvatuksesta, väkivallasta, kilpa-autoilusta, mökkeilystä, kännyköistä, rokkifestareista, suomalaisista lukijakansana, karjan alkuperäisroduista, mutta eivät näe tiedettä ja tutkimusta sen enempää kuin kielenkään vahvaa asemaa tärkeänä suomalaisen kulttuurin ja suomalaisen identiteetin osana.

Vakavammin puhuen: useimmilla Suomen johtavilla tieteellisillä instituutioilla ei ole julkilausuttua kielipoliittikkaa, jossa otettaisiin kantaa

tutkimuksen kieleen. Julkilausumaton sen sijaan on, ja siinä painottuu englannin kielen käyttö. Kansainvälistyminen on väistämätöntä ja pitkälle toteutunutkin, siinä voi olla Tutkimus- ja innovaationeuvoston kanssa yhtä mieltä. Mutta kansainvälistymisen varjossa jää yleensä pohjimatta kansalliskielten asema tieteen ja tutkimuksen kielenä samoin kuin se, miten varmistetaan kansainväliseksi tarkoitettujen tutkimuksen kansainvälinen läpimurto tai edes levittäminen. Väitöskirjat ja jopa alemmat opinnäytteet laaditaan yhä useammin englanniksi sellaisillakin aloilla, jotka ovat syntyneet tuottamaan tietoa kansallisvaltion ja ympäröivän yhteiskunnan hyväksi. Tällaisten tutkimusten menestyminen kansainvälisillä markkinoilla voidaan kyseenalaistaa. Eräissä yliopistoissa englannin kielellä opettaminen otetaan huomioon suomenkielisen opettajan palkkauksen yhtenä kriteerinä. ”Kotikansainvälistymistä” edustavat vieraskieliset maisteriohjelmat, joissa suuri osa opiskelijoista on suomenkielisiä. Pysyväankään virkaan nimitettävälle ulkomaiselle tutkijalle ei voida esittää vaatimusta suomen kielen oppimisesta; olen nähnyt selityksenä käytettävän jopa myytiä suomen kielen vaikeudesta.

Eräissä korkeakouluissa on havahduttu kielistrategioiden laatimiseen, ja sopiinkin odottaa, että niissä otetaan vakavasti huomioon kansainvälisyyden vastavoima: demokratian ja tieteellisen tiedon saatavuuden vaatimus. Tieteestä on voitava puhua suomeksi(kin). Nuorten tutkijoiden on opittava ajattelemaan oman tieteenalansa kysymyksiä myös suomeksi, ja tieteellistä kirjoittamista on sen vuoksi opetettava kaikille. Kansalaisten, myös muiden tieteidien harjoittajien, on voitava lukea äidinkielellään siitä, miten neurotieteissä tai kosmologiassa mullistetaan ihmis- tai maailmankuvaamme. Korkeakoulujen kielistrategiassa tulisi olla kannanotto siitä, miten pidetään aisoissa englannin kielen hiiptäminen opetuksen ja opinnäytteiden kieleksi. Perusopetusta ja perustutkinto on oikeus saada omalla äidinkielellä.

Kotimaassa tapahtuva tieteellinen julkaiseminen on suurelta osin tieteellisten seurojen ja sektoritutkimuslaitosten harteilla. Tieteelliset

seurat perustettiin 1800-luvulla nimenomaan suomenkielisen terminologian ja tieteellisen ajattelun kehittämiseksi. Sektoritutkimuslaitoksista monet taas palvelevat suoraan suomalaisen yhteiskunnan tarpeita ja julkaisevat suomeksi sekä perustutkimusta että populaarimpaa tekstiä. On mahdollista mutta ei toivottavaa, että meneillään olevat laitosten fuusiot ja toisaalta seurojen tulevat julkaisuhankkeet joutuvat yksipuolisen kansainvälistämisen vaikutuksesta muuttamaan hyväksi katsomiaankin käytänteitä. Tutkimusta arvioivien tahojen, Suomen Akatemian sekä Tieteellisten seurain valtuuskunnan, olisi tehtävä tietoisia ideologisia päätöksiä siitä, mikä asema ja arvo – ihan rahallinenkin – on suomeksi julkaistulla alkuperäistutkimuksella. Englannin prestiisi näkyy tiedemaailmassa kirkkaimmin siinä, että ns. impaktipisteiden ja sitaatti-indeksien laskeminen painottuu vahvasti anglosaksisiin julkaisuihin. Tämän seurauksista ei kansallisella tasolla ole keskusteltu riittävästi. – Suomalainen Tiedeakatemia korostaa tunnetusti tieteellisen tiedon saavutettavuutta, mutta onko Tiedeakatemiassa riittävästi valtaa huolehtia siitä, että tieto on kansalaisten saavutettavissa?

En käy tässä esittelemään ohjelmaamme yksityiskohtaisesti, koska se on jokaisen ulottuvilla (www.kotus.fi). Sen yksi keskeinen piirre on kuitenkin mainittava: toimintaohjelman eri luvuissa on esitetty lukuisia yksityiskohtaisia toimenpide-ehdotuksia ja suosituksia. Ne on suunnattu tahoille, jotka ovat käsitellyillä aloilla vastuussa kieliasioista. Otan tähän esimerkeiksi muutamia korkeakouluja ja tieteen kieltä koskevia suosituksia, joihin eri aloilla todennäköisesti reagoidaan kovin eri tavoin.

- Suomen kielen asema on turvattava korkeimmassa opetuksessa ja tutkimuksessa seuraavien tieteellisen toiminnan rinnakkaiskielisyttä edistävin keinoin:

- 1) Yliopistoille on laadittava kielipoliittinen ohjelma, joka takaa suomenkielisen opetuksen.
- 2) Gradut ja diplomityöt tulee kirjoittaa pää-

sääntöisesti kansalliskielillä. Jos työ on kuitenkin kirjoitettu englanniksi, siinä on oltava suomenkielinen tiivistelmä. Niillä aloilla, joilla väitöskirjat laaditaan englanniksi, opiskelijan on esiteltävä tuloksiaan myös suomeksi.

- 3) Julkisen tutkimusrahoituksen ehdoksi on asetettava, että jokainen tutkija alasta riippumatta julkaisee myös suomeksi.
 - 4) Tutkimuksen arviointia varten laadittavissa julkaisuluokituksissa on otettava huomioon myös omakieliset julkaisut.
- Eri tahoilla (Sanastokeskus TSK, tieteelliset seurat, yliopistojen opintosuunnat, tutkimuslaitokset) tehtävän termityön systemaattinen kartoitus on käynnistettävä. Tavoitteena on luoda termityölle selkeät rakenteet ja ratkaista valtion osuus toiminnan rahoittamisessa vähintään niin, että Sanastokeskus TSK saatetaan vakinaisen valtionavun piiriin.
 - Suomen tekijänoikeuslainsäädäntöä pitäisi muuttaa niin, että se sallisi aineistojen käytön sellaisissa tarkoituksissa, jotka eivät loukkaa oikeuksien haltijan ensisijaisia taloudellisia intressejä; esimerkiksi Yhdysvaltain ”fair use” -käytäntö sallii aineistojen tällaisen käytön.
 - Rahoittajien pitäisi omaksua käytäntö, että hankkeissa syntyvät digitaaliset kieliaineistot saatetaan tutkijoiden yhteiseen käyttöön ja

että hankkeen rahoitussuunnitelmaan sisällytetään työ, joka tarvitaan aineiston saatamiseksi yhteiseen muotoon ja aineiston dokumentoimiseksi tällaisia tarpeita varten. Vastaava käytäntö tulisi edellyttää kaikilta julkisrahoitteisilta sanakirjoilta ja sen kaltaisilta kieliresursseilta.

Kaiken kaikkiaan suomen kielen toimintaohjelmassa on kysymys suomalaisen demokratian säilymisestä niin, etteivät tieteellinen ja taloudellinen eliitti erkaannu muun väestön elämänpöyrästä. Ohjelman selväsanainen ensisijainen tavoite on herättää nukkuvat päättäjät ja saada heidät ymmärtämään, että kielipolitiikan tulisi Suomessakin olla kaikessa politiikassa mukana. *Suomen valtion on siis mahdollisimman pian käynnistettävä Suomen kielipoliittisen ohjelman laatiminen.* Siinä, virallisessa ohjelmassa, kartoitettaisiin maassa puhuttavien kielten tilanne ja kieliryhmien oikeudet sekä otettaisiin kantaa myös tässä esittelemiini ja meidän raportissamme mainittuihin liukumiin, itseäänselvyyksiin ja avoimiin kysymyksiin.

Kirjoittaja on suomen kielen professori (emerita), joka osallistui kahden vuoden ajan Kielipoliittisen ohjelman laatimiseen kirjoittamalla koulun kielitilannetta sekä korkeakouluopetuksen ja tieteen kieltä käsittelevät luvut.